

MAKTABGACHA TA'LIM TIZIMIDA RAXBAR VA XODIM MUNOSABATLARNING IJTIMOY PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Ubaydullayeva Sevaraxon Olimjonovna

*Toshkent Pucheon universiteti ta'lim muassasalari
boshqaruvi yo'nalishi 1- bosqich magistranti.*

Annotatsiya: Maqolada maktabgacha ta'lim tizimida raxbar va xodim munosabatlarning ijtimoiy psixologik xususiyatlari to'g'risida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, ijtimoiy psixologik xususiyatlar, boshqaruv mahorati, kasbiy standart, boshqaruv kompetensiyasi.

KIRISH

Maktabgacha ta'limning yangi sifati nafaqat uning mazmuni, balki ta'lim tashkilotini boshqaradigan rahbarning boshqaruv mahorati, boshqaruv kompetensiyasiga ega ekanligi, shaxsiy sifatleri, yangi bilimlarni va innovatsiyalarni tatbiq etishga bo'lgan munosabatiga bog'liq. Albatta, bu jarayon malaka oshirish sifatini tubdan yangilashga, malaka oshirish tizimiga yangi innovatsion ta'lim texnologiyalari va variativ dasturlarni joriy qilishni taqozo etadi. Shuningdek, maktabgacha ta'lim tizimi rahbar kadrlari uchun zaruriy kompetensiya talablarini ishlab chiqish talab etiladi.

Xususan, "O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini "2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi"ning 3-bobidagi "Maktabgacha ta'lim tizimiga xodimlarni tayyorlash, qayta tayyorlash, malakasini oshirish, tanlab olish va rivojlantirishga mutlaqo yangi yondashuvlarni joriy etish", deb nomlangan 6-bo'limida maktabgacha ta'lim sohasida kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirishda quyidagi tadbirlarni amalga oshirish zarurligi belgilab berildi:

- 1) xalqaro talablarga javob beradigan yagona ko'p darajali uzluksiz ta'lim tizimini yaratish;
- 2) ta'lim va amaliyotni integratsiyalashtirgan holda xalqaro ta'lim standartlari, o'quv-metodik reja va dasturlar, interaktiv va muammoli-vaziyatli o'qitish usullari va treninglari, ilg'or axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish;
- 3) maktabgacha ta'lim tizimi xodimlariga qo'yiladigan malaka talablarini yanada takomillashtirish, ularning faoliyati samaradorligini baholash mezonlarini hamda pedagog xodimlarning kasbiy standartini ishlab chiqish va tasdiqlash;
- 4) ta'lim jarayoniga xorijiy mutaxassislarni jalb qilish yo'li bilan maktabgacha ta'lim sohasida kadrlar malakasini oshirish tizimini takomillashtirish, shuningdek, maktabgacha ta'lim sohasida kadrlar malakasini oshirish tizimini tashkil qilish uchun, shu jumladan, mamlakat hududlarida ta'lim tashkilotlari sonini oshirish.

Ta'lim – zamonaviy o'zgarishlarga munosib bo'lish bilan bir qatorda sharoitlar, dinamika, o'zgaruvchanlik, jamiyat va pedagogik jarayonga jalb qilingan aniq shaxslarning ehtiyojlariga moslashuvchan tamoyillariga, tashkiliy shakllar, usullar, shartlar va mablag', ish mazmunining xilma-xil tamoyillariga asoslanadi.

Ta'limni boshqarishning (ham umumiy, ham xususiy) qonuniyatlari obyektiv xususiyatga ega bo'lib, kishilar faoliyatini boshqarish jarayonida amalga oshiriladi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarini boshqarishda rahbarning boshqaruv kompetensiyasini rivojlantirish muammosi bo'yicha tadqiqotlarni olib borish, xususan, malaka oshirish jarayonida ularning boshqaruv faoliyatini rivojlantirish juda muhim. Shunday qilib, ta'lim tizimini boshqarishning boshlang'ich bo'g'ini sifatida maktabgacha ta'lim tashkilotlari rahbarlarida boshqaruv kompetensiyasi va uni rivojlantirish muammosini o'rganish, xorijiy tajribalarni tahlil qilish juda dolzarb. Biz tadqiqot muammosini o'rganishda xorijiy davlatlardan Estoniya, Rossiya, Angliya, Germaniya, Finlyandiya, Yaponiya, Niderlandiya va Italiya maktabgacha ta'lim tizimining tarkibi, o'ziga xosliklarini o'rganishga e'tibor qaratdik.

Xorijiy davlatlar tajribasini umumlashirib, aytish mumkinki: maktabgacha ta'lim tashkiloti rahbari va pedagoglar ta'limni bolaning faol va mas'uliyatli ishtirok etadigan muhitini yaratishi zarur; maktabgacha ta'lim tashkiloti rahbar va pedagoglari o'zlarining pedagogic faoliyatida tug'ma qiziquvchanlik va dunyoni barcha hislar bilan mustaqil tushunishga intilishlari bo'lgan va uni yaratishda faol ishtirok etish istagini ko'rsatadigan bolaning qiyofasini boshqaradilar; maktabgacha ta'lim tashkiloti rahbari ta'limni tushunishning uchta: "o'z dunyosidagi bola", "bolalar jamoasidagi bola", "dunyoni o'rganish" jihatini ongli ravishda qabul qiladi va ularni ta'lim sohasi tuzilishi uchun asos qilib oladi; maktabgacha ta'lim tashkiloti rahbari hissiy jihatdan xavfsiz munosabatlar har bir bolaning ta'lim muvaffaqiyati uchun muhim ekanligini bildiradi; har bir bola o'zining aqliy, jismoniy, ijtimoiy, iqtisodiy, madaniy, jinsi, diniy, etnik va lingvistik xususiyatlari va boshqa individual shart-sharoitlari bilan o'zining xilma-xil tajribasi, bilim va ko'nikmalarini umumiy ta'lim jarayoniga olib kela olishi; maktabgacha ta'lim tashkiloti rahbari bolalarning qonun bilan mustahkamlangan huquqlarini bilishi; maktabgacha ta'lim tashkiloti rahbari inklyuziv ta'lim talablari va imkoniyatlarini bilishi lozim.

E.N.Belovanning fikriga ko'ra, maktabgacha ta'lim tashkiloti rahbarining boshqaruv kompetensiyasi deganda, rahbarning ta'lim tashkiloti muammolarini ajratib ko'rsatish, ularni hal qilish uchun har tomonlama va chuqur tahlil qilish hamda tegishli yo'llarni topish qobiliyati va istagi tushunilishi mumkin.

L.G.Kiseleva maktabgacha ta'lim tashkiloti rahbari – bu boshqaruv kompetensiyaga asoslangan yondashuv nuqtayi nazaridan professional muammolarni samarali hal qilishni ta'minlashi kerak bo'lgan boshqaruv funksiyalarini mahorat bilan bajarishga tayyorlik va qobiliyatni o'z ichiga oluvchi shaxsiy va kasbiy xususiyat deb

hisoblaydi. Boshqaruv kompetensiyasi boshqaruv faoliyatida bilim va tajribaning sekin-asta to‘planishi natijasida shakllanadi, maktabgacha ta’lim tashkiloti rahbarining boshqaruv kompetensiyasi esa maktabgacha ta’lim tashkiloti rahbarining kasbiy kompetensiyasi tarkibidagi zarur tarkibiy qismidir.

Biz tomonimizdan olib borilgan qiyosiy tahlillar natijasida quyidagi xulosalarni keltirishimiz mumkin, ya’ni "maktabgacha ta’lim tashkiloti rahbarining kasbiy kompetensiyasi" va "maktabgacha ta’lim tashkiloti rahbarining boshqaruv kompetensiyasi" tushunchalari ikki xil, ammo o‘zaro bog‘liq tushunchalardir.

Xorijiy tajribalarga ko‘ra, maktabgacha ta’lim tashkiloti rahbar xodimlari taraqqiyotning hozirgi bosqichida quyidagi sifatlarga: “xorijiy tillarda muloqot qila olish”, “kommunikativlik”, “tadbikorlik va ishbilarmonlik”, “raqamli boshqaruv”, “innovatsiyaga yo‘nalganlik”, “tizimli tahlil”, “qaror qabul qilish”, “o‘z-o‘zini rivojlantirish”, “pedagogik nizolarni boshqarish”, “kreativ boshqaruv”, “aqlli boshqaruv” va boshqa zamonaviy boshqaruv usullariga ega bo‘lishlari lozim.

Maktabgacha ta’lim tashkiloti rahbar kadrlari boshqaruv kompetensiyasining komponentlari sifatida xorijiy tajribalarda qo‘llaniladigan qattiq ko‘nikmalar (hard skills) va yumshoq ko‘nikmalar (soft skills), rahbar shaxsining shaxsiy va kasbiy pedagogic fazilatlari belgilandi. Maktabgacha ta’lim tashkiloti rahbar kadrlarini yumshoq ko‘nikmalari (soft skills) tarkibiga: boshqaruv qobiliyati, o‘zini o‘zi rivojlantirish, o‘zini o‘zi namoyon qilish, tashabbuskorlik va shijoatkorlikni rivojlantirish ko‘nikmalari kiradi.

Maktabgacha ta’lim tashkiloti rahbar kadrlarini yumshoq ko‘nikmalari rahbarning boshqaruv madaniyatiga ijtimoiy yo‘nalishdan tashqari, uning ijodiy individualligini, sub’yektiv tajribasini va individual-shaxsiy qobiliyatlarini tavsiflovchi turli sub’yektiv xususiyatlarni beradi.

Rahbar shaxs maktabgacha ta’lim tashkilotini o‘zgartirishga qaratilgan ma’naviy, ijodiy, bunyodkorlik faoliyatida boyib boradi.

Shu bilan birga, zamonaviy rahbar zamonaviy axborot texnologiyalari yordamida mustaqil ravishda yangi bilim va amaliy ko‘nikmalarni egallashi; kreativlik (ijodiy yondashish, yangi g‘oyalarni ishlab chiqarishga tayyorlik, yaratuvchanlik, original g‘oyalarga ochiqlik, ijodiy yo‘nalganlik, o‘z ijodkorligini namoyish etish); qadriyatlar (vatanparvarlik, faol fuqarolik pozitsiyasi, kasbga va ishga sodiqlik, mas’uliyat tuyg‘usi, demokratik, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik); qaror qabul qilish (boshqaruv qarorlarini qabul qilish, ularning ijro va nazorat mexanizmlarini belgilash, aniqlik, noaniqlik va ziddiyatli sharoitlarda optimal boshqaruv qarorlarini qabul qilish texnologiyalarini bilish); liderlik (o‘z jamoasini shakllantirish, jamoa a’zolarini o‘z atrofida jipslashtirish, motivatsiyalash, o‘z otidan ergashtira olish, muloqot madaniyati, tashkilotchilik, barcha ishlarda shaxsiy o‘rnak ko‘rsata olish); moslashuvchanlik (vaziyatga moslashish va boshqara olish)

kompetensiyasiga o‘zgaruvchan vaziyatlarga moslasha olish orqali ishning yangicha usullarini tashkil etish, natijaga erishish uchun yangi shart-sharoitlarga tezda ko‘nikish, yangi vazifalarni amalga oshirishda atrofdegilar (jamo) ning fikrini eshita olish; natijaga yo‘nalganlik (samarali faoliyat) kompetensiyasiga rejalashtirilgan natijalarga erisha olish qobiliyati, natijalarga erishishda tashabbuskorlik va qat‘iyatlilik, shaxsiy samaradorlik; – strategik rejalashtirish (qisqa, o‘rta va uzoq muddatli strategic rejalashtirish, prognozlashtirish (foresight), strategik qaror qabul qilish, strategiyani ishlab chiqish, strategiyani amalga oshirish, strategiyani baholash); tashabbuskorlik (faoliyat jarayonida biror ishni boshlash, da‘vat etish, amaliy natijalarga erishishga intilish, intizomga qat‘iy rioya etish, faollik, fidoyilik, mas‘uliyatlilik, g‘ayratli va shijoatli bo‘lish); tizimli fikrlash (boshqaruv faoliyatida uchrashi mumkin bo‘lgan murakkab muammolarni tahlil qila olish) kompetensiyasiga shaxsning vaziyat va uning elementlarini to‘liq anglay bilish, katta hajmdagi ma‘lumotlarni umumlashtira olish (qaytma aloqa va umumiy dinamikani inobatga olgan holda), tartibga keltira olishi va ma‘lumotlar to‘plamini boshqara olish) ko‘nikmalariga ega bo‘lishi lozim. Maktabgacha ta‘lim tashkiloti rahbarining qattiq ko‘nikmalari tarkibiy qismi maktabgacha ta‘lim tashkilotini boshqarish usullarini o‘z ichiga oladi. Maktabgacha ta‘lim tashkilotlarini boshqarishda texnologiya muayyan pedagogik muammolarni hal qilishni o‘z ichiga oladi. Bu muammolarni hal qilish esa menejerning boshqaruv faoliyatini pedagogik tahlil qilish, rejalashtirish, tashkil etish, nazorat qilish, tartibga solish va sozlash sohasida harakat qilish qobiliyatiga asoslanadi. Maktabgacha ta‘lim tashkiloti rahbarining qattiq ko‘nikmasi darajasi ushbu turdagi vazifalarni hal qilish texnikasi va usullarini o‘zlashtirish darajasiga bog‘liq.

Rahbar shaxsining shaxsiy va kasbiy-pedagogik fazilatlariga boshqaruv faoliyatiga tayyor turishi hamda boshqaruv qobiliyatlari kiradi.

Shunday qilib, maktabgacha ta‘lim tashkiloti rahbarining boshqaruv kompetensiyasi ko‘plab elementlardan iborat yaxlit tizim sifatida ifodalanishi mumkin. Maktabgacha ta‘lim tashkilotining zamonaviy rahbaridan ta‘limning qonunchilik asoslarini aniq tushunish, maktabgacha ta‘lim tashkilotlarini boshqarish samaradorligiga ta‘sir etuvchi normativ-huquqiy hujjatlar va huquqiy omillarni bilish talab etiladi.

O‘tkazilgan tahlillar va tadqiqot materiallarini umumlashtirish maktabgacha ta‘lim tashkiloti rahbarining boshqaruv kompetentligiga quyidagi ta‘rifni berish imkonini beradi: maktabgacha ta‘lim tashkiloti rahbarining boshqaruv kompetentligi – bu uning qobiliyatlari, shaxsiy va kasbiy-pedagogik sifatlari, shuningdek, muayyan ijtimoiy-tarixiy va ta‘limiy vaziyatlarda boshqaruv faoliyatiga tayyorligi bilan belgilanadigan rahbarning ajralmas kasbiy-shaxsiy xususiyatidir.

Rahbarning kasbiy-pedagogik vazifalarini aniqlashda bizning fikrimizga ko‘ra, “me‘yor” va “standart” tushunchalariga aniqlik kiritish talab etiladi. Rahbarning

kasbiy-pedagogik vazifalarini belgilovchi me'yor va standartlar qaysi hujjatlarda bo'lishi kerak, degan haqli savol tug'iladi. Bugungi kunga kelib, maktabgacha ta'lim tashkilotini boshqarish tizimi va rahbarning kompetensiyalarini, maktabgacha ta'lim tashkilotlari rahbarlarining malaka-tarif tavsiflarini, rahbar xodimlarning malaka darajasi ko'rsatkichlarini belgilaydigan hujjat – "Kasbiy standart"dir. Maktabgacha ta'lim tizimini modernizatsiyalash hamda ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanishiga qo'yiladigan talablar maktabgacha ta'lim tashkilotlarining rahbar va pedagogik kadrlari uchun kasbiy standartlarni ishlab chiqish zaruriyatini yuzaga keltiradi.

Kasbiy standartlarni qo'llash negizida ta'lim tashkiloti faoliyatini tashkil etish, shu jumladan, quyidagilarni amalga oshirish tushuniladi:

- ishga qabul qilishda xodimning malakasini aniqlash;
- egallab turgan lavozimiga muvofiqligini aniqlash bo'yicha attestatsiya o'tkazish;
- xodimlarni ta'lim turini aniqlash uchun qo'shimcha kasbiy ta'lim olishga yo'naltirish;
- mehnat harakatlari va bilim hamda ko'nikmalarga bo'lgan talablarni aniqlash uchun lavozim yo'riqnomalarini ishlab chiqish;
- lavozim nomlarini aniqlash uchun shtat jadvalini ishlab chiqish.

Standartlar rahbarning ta'lim-tarbiya jarayonini rejalashtirish, uyushtirish, o'tkazish va baholash kabi kasbiy vazifalarini sifatli bajarishi uchun zaruriy bo'lgan asosiy kompetensiyasini belgilaydi.

Bolalarning individual ritmda rivojlanishlari, individual kuch-qudrat hamda qiziqishlarini ochiq ko'rsatishlari uchun barcha bolalarga teng imkoniyatlarni taqdim etuvchi farovon muhitni ta'minlash MTT rahbar va pedagoglaridan muayyan kasbiy kompetensiyalarni egallashlarini talab qiladi.

MTT rahbari kasbiy standartda keltirilgan sifat darajasi ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarni samarali o'qitish va tarbiyalash, ularning imkoniyatlarini ochish, ular tomonidan maktabda yuqori ta'limiy natijalarga erishish hamda bir butun rivojlantirishni ta'minlash uchun maqbul sharoitni yaratishga ko'maklashishi zarur .

Maktabgacha ta'lim tashkiloti rahbar va pedagogining kasbiy standartlari keng qo'llanish sohasiga ega, ular turli-tuman maqsadlarda foydalanilishi va foydalanuvchilarning keng doirasi uchun mo'ljallangan bo'lishi mumkin, shu jumladan:

Ish beruvchilarga – ishchilarga talablar, yo'riqnomalar va majburiyatlarni ishlab chiqish, xodimlarni ishga olish va attestatsiyadan o'tkazish mezonlarini shakllantirish, shuningdek, malaka oshirish, rivojlantirish, ilgari surish va rotatsiya qilish uchun zarur bo'ladi.

MTT rahbarining kasbiy funksiyalari ro'yxatiga quyidagilar kiradi:

1. Kadrlar sifatini boshqarish. Bu funksiya pedagog-tarbiyachilar soni va ularning tuzilmasini belgilashni anglatadi, shu bilan birga, bu funksiya ularning malaka oshirish jarayonini rejalashtirish, uzluksiz kasbiy rivojlanishlariga shartsharoitlarni yaratishni, jamoaviy ishlarni tashkil etish va mehnatga haq to'lash tizimini o'z ichiga oladi.

2. Maktabgacha yoshdagi bolalarga ta'lim-tarbiya berish sifatini boshqarish. O'zbekiston Respublikasi ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanishiga davlat talablarini belgilaydi.

3. Ta'lim texnologiyasi sifatini boshqarish. Maktabgacha ta'lim tizimida innovatsion ta'lim texnologiyalarini qo'llash, interfaol o'yin texnologiyalarini kiritish.

4. Moddiy-texnik ta'minot sifatini boshqarish jihozlardan foydalanish va mashg'ulot jihozlarini taqsimlashni o'z ichiga oladi.

5. Axborot-metodik ta'minotni boshqarish. Elektron tizimni joriy qilish, ma'lumotlar bazasini shakllantirish, muhim ma'lumotlarni tahlil qilishni, raqamli boshqaruvni eng samarali uslubiy sxemalarini qo'llashni o'z ichiga oladi.

6. Ta'lim dasturi sifatini boshqarish, o'quv rejasini, tadbirlarni tashkil etishni, malaka talablarini qamrab oladi.

7. Huquqiy funksiya. Huquqiy va me'yoriy hujjatlarni bilishi. O'z ishida qonunlarni qanday qo'llashni bilishi, butun jamoaning huquq va majburiyatlariga rioya qilishni tashkil etishini anglatadi.

8. Psixolog-vositachi funksiyasi rahbarning nafaqat jamoada, balki ota-onalar va bolalar o'rtasida ham o'zaro tushunish va ishonch muhitini yaratishga qodir bo'lishi kerakligiga qaratilgan. Jamoada nizolarni bartaraf etish qobiliyati maktabgacha ta'lim tashkiloti rahbari uchun juda muhim.

9. Tashkiliy funksiya muayyan tuzilma va ichki tartibni yaratishni o'z ichiga oladi. Tashkiliy qobiliyatlar quyidagi fazilatlardan iborat: kasbiy kompetensiya, xushmuomalalik, jamoada ishlash hissi, talabchanlik, faollik va qat'iyatlilik.

10. Faoliyatni nazorat qilish va muvofiqlashtirish, agar nazorat paytida kamchiliklar aniqlangan bo'lsa, zarurat tug'ilganida ishga o'zgartirishlar kiritishni nazarda tutadi. Bu funksiya rahbarning talabchan, faol va tezkor bo'lishi kerakligini nazarda tutadi. Ushbu tashkiliy qobiliyatlarni namoyon etish menejerga jamoa faoliyatidagi kamchiliklarni o'z vaqtida aniqlash va ularning oldini olishda yondashuvlarni tahlil qilishga yordam beradi.

XULOSA

Mamlakatimizda maktabgacha ta'limni modernizatsiyalash sharoitida maktabgacha ta'lim tashkilotining rahbari ish jarayonida bajaradigan funksiyalari va vazifalari takomillashib bormoqda. Boshqaruv faoliyatiga ham yangi-yangi talablar qo'yilmoqda. Bu rahbardan doimiy izlanishni, uzluksiz kasbiy rivojlanishni talab etadi.

Adabiyotlar

1. Gʻaniyeva A.Z., Ashurova S.Yu., Yusupova K.N. MTTda Ijodiy rivojlantirish. Pedagogika kollejlari pedagog va oʻquvchilari uchun. // Oʻquv qoʻllanma. – Toshkent: LESSON PRESS, 2022.
2. Gʻaniyeva A.Z., Ashurova S.Yu., Karimova N.N., Raxmatullaev D.R. Taʼlim xizmatlari marketingi va mehnat bozori. // Oʻquv qoʻllanma. –Toshkent:LESSON PRESS, 2023.
3. Gʻaniyeva A.Z. Rahbar kadrlarini boshqaruv kompetensiyasini rivojlantirishda treninglarni tashkil etish. // Kompyuter ilmlari va muhandislik texnologiyalari. Xalqaro ilmiy-texnik anjuman materiallari toʻplami – Jizzax: OʻzMU Jizzax filiali, 2023. B.311-313.
4. Gʻaniyeva A.Z., Kubayeva M.B. Maktabga tayyorlov guruhi bolalarini taʼlim jarayonida subyekt sifatida faoliyatini taʼminlashning turli yoʻllari. // Raqamli
5. iqtisodiyot davrida maktabgacha taʼlim: oʻzgarishlar, ustuvor yoʻnalishlar yutuqlar
6. va rejalar xalqaro ilmiy onlayn konferensiya. – Navoiy, 2021. B.193-195.
7. 5. Gʻaniyeva A.Z., Begimqulov X. Professional taʼlim rahbar va pedagog kadrlarning malakasini oshirishning yagona taʼlim portali.